

ks. Wojciech Pazera

Postyllografia jako forma prozy oratorskiej

Zarówno po stronie katolickiej, jak i protestanckiej renesansowa homiletyka polska zna szczególnie gatunek przepowiadania kościelnego zwany postyllą. Postylla jako forma prozy oratorskiej znana była w Kościele wcześniej. Warto wspomnieć, iż ewangelicy polscy za pierwszą postyllę przyjmują zbiór homilii Pawła Diakona.¹

Ten szczególnie sposób posługi słowa wyraża się zarówno w formie posługi pisanej, jak i mówionej. Sam termin postylla ma proveniencję łacińską i związany jest ze sposobem korzystania z Biblii. Praktycznie, po odczytaniu tekstu perykopy dnia — *post illa verba* — po tych słowach rozpoczynał kazanie. Chcąc dotrzeć ze słowem Boga do słuchacza kaznodzieja zwracał uwagę zarówno na treść, jak i formę wypowiedzi, której tematem jest Ewangelia, a autorem sam Bóg. Celem praktyki było ułatwienie słuchaczom odkrycia i akceptacji prawdy zawartej w Objawieniu Bożym oraz jej zastosowanie w praktyce życiowej.

Miarą dzisiejszej świadomości teologicznej nie można mierzyć czasów renesansu. Niemniej używając współczesnych określeń można powiedzieć, że postylla odgrywała pierwszoplanową rolę jako forma komunikacji religijnej, przy czym reformacja akcentowała znaczenie przepowiadania w sensie zwiastowania słowa Bożego. Znane hasło „*sola scriptura*” na różne sposoby realizowano w nauczaniu i praktyce życia reformatorów. Sam Marcin Luter w 1521 roku opublikował postyllę w formie komentarza do lekcji i ewangelii. W tytule swego dzieła zamiennie używa dwóch terminów łacińskich: *postilla* i *enerratio*.

Forma przekazu kaznodziejskiego ewoluowała, dlatego należy się liczyć z brakiem uściśleń i definicji adekwatnie charakteryzujących każdą formę posługiwania słowu Bożemu. Ogólnie można stwierdzić, że w okresie renesansu systematyczną wykładnię tekstów biblijnych ułożono według obchodów roku kościelnego. Wcześniej, tzn. w wieku XV, postylla stanowiła komentarz do tekstów objawionych według układu występującego w Biblii.

Charakterystyczną cechą postylli jest aspekt formacyjny. Postylla pomagała w pracy nad własnym charakterem, podkreślała sens i cel formacji związanej z wykorzenieniem wad i rozwojem cnót chrześcijańskich. Widoczne to jest zwłaszcza w porównywaniu słowa Bożego do czynności heblowania. Tak jak narzędzie w ręku rzemieślnika wygładza drzewo, tak samo słuchacze słowa Bożego winni „pozbyć się owych sprośnych guzów, ku prawemu poznaniu Boga, iżby ku miłości Bożej i bliźniego przyrządzani byli”.²

¹ J. Maciuszko, *Ewangelicka postyllografia polska XVI – XVIII wieku*. Warszawa 1987, s. 7.

² Tamże, s. 5.

Postylle najczęściej podzielone były na dwa segmenty. Pierwszą część stanowiło objaśnienie tekstu biblijnego, przy czym w wielu wypadkach były to próby egzegezy perykopy. Druga część miała charakter moralny, zawierała szczegółowe wskazania życiowe.

Zgodnie z duchem epoki postylle renesansowe zawierają szereg akcentów polemicznych. Natężenie polemiki wzrasta w związku ze sporami religijnymi i ekspansją reformacji. W ogólnej atmosferze sporów konfesyjnych powstają dzieła o wybitnej wartości literackiej.

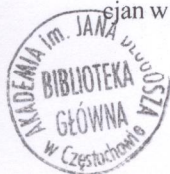
Po stronie katolickiej dużym osiągnięciem w omawianym zakresie była *Postylla katolicka* ks. Jakuba Wujka opublikowana w Krakowie w 1575 roku. Była to odpowiedź na *Postyllę kalwińską* napisaną przez Mikołaja Reja. W ocenie obu dzieł w aspekcie literackim wyższość należy przyznać postylli Jakuba Wujka. Okazał się tu nie tylko znakomitym stylistą, ale i wybitnym teologiem i kaznodzieją. Panuje zgodna opinia akcentująca walory prozy kaznodziejskiej ks. Jakuba Wujka. Podkreśla się jasność, przejrzystość układu tego dzieła oraz jego przemyślaną strukturę. Główne punkty zapowiadane są we wstępie oraz wyraźnie oddzielone w tekście. Autor dzieli zagadnienia na szereg kwestii szczegółowych, które numeruje. W ten sposób udowadnia, iż nie tylko panuje nad układem materiału, ale również zadbał o ład redakcyjny swego dzieła. Wyważone proporcje w układzie treści wskazują na przewagę czynników intelektualnych nad emocjonalnymi. Ks. Jakub Wujek reprezentuje klasyczną tradycję retoryczną i wysoki stopień dyscypliny intelektualnej.

Charakterystyczną cechą wcześniejszych postylli jest ich systematyczny wkład treści perykop biblijnych. Koniec XVI i początek XVII wieku przynosi zmiany. W postyllografii pojawia się nowy trend analityczny. Analiza wybranych fragmentów zastępuje dotychczasową metodę systematycznego objaśniania całego tekstu perykopy. O ile pierwotnie przeważały elementy egzegetyczne, w schyłku renesansu pojawiają się tendencje posługiwania się tekstami biblijnymi w sposób wybiórczy. Postyllografowie zaczęli dzielić teksty czytań biblijnych na wyrwane z kontekstu zdania, które najczęściej służyły jako motto narracji kaznodziejskiej. Motto takie stanowiło albo temat jednostki przepowiadania kościelnego, albo sprowadzono je do roli argumentu w opracowaniu kazania tematycznego. Tradycyjne objaśnienie tekstów biblijnych w postylli zaczęło ewoluować w kierunku kazania jako formy komentarza do aktualnych wydarzeń w kontekście społeczno-socjologicznym. Również zaczęły się mnożyć coraz silniejsze akcenty o charakterze politycznym.

Wolno stwierdzić, iż wspomniany tu kierunek ewolucji w zakresie kaznodziejstwa spowodował obniżenie jego poziomu. Przede wszystkim jednak głoszone słowo Boże traciło charakter sakralny. Można dodać, że były to próby nadawania nowej formy przepowiadaniu kościelnemu, które w efekcie doprowadziły do upadku kaznodziejstwa w okresie baroku. Wyrazem obniżenia się teologicznego poziomu homiletyki polskiej były popularne w XVII wieku tzw. panegiryki. Postylla zaczęła tracić jasność i przejrzystość wykładu, prostotę oraz właściwą słowu Bożemu energię i dynamikę. Język ambony zaczął asymilować elementy kultury sarmackiej. Intelektualna i duchowa płyczyna kazań przestała fascynować sakralną głębią postylli. Postyllografia jako forma prozy oratorskiej zaczęła przeżywać głęboki kryzys.

W tym miejscu należy znowu zwrócić uwagę na osiągnięcia polskiej homiletyki reformacyjnej. Pisane i wygłaszane postylle protestanckie oparte są na tworzywie biblijnym, a niektóre kolekcje mogłyby służyć jako podręcznik do głoszenia kazań zarówno przez pastory protestanckich, jak i duszpasterzy katolickich.

Na szczególną uwagę zasługują postylle Jana Seklucjana i Grzegorza Orszaka. Jan Seklucjan w 1556 roku opublikował *Postyllę polską domową*. Jest to tekst w większości opracowany

przez Grzegorza Orszaka, a uzupełniony i wydany przez Seklucjana jako mecenasa i edytora. Warto zwrócić uwagę na kunsztowną strukturę omawianych postylli. Każda z nich opracowana jest według schematu obejmującego tekst perykopy biblijnej oraz formułę: „Wykład na Ewangelię. W ten Ewangelię Świętej ... rzeczy mamy baczyć”. W tak ujętą formułę zostaje umieszczona cyfra kwestii szczegółowych, które kaznodzieja zamierza zanalizować w głoszonym słowie. Tekst postylli podzielony jest według przyjętego schematu na odrębne części. Każda z tych części rozpoczyna krótkie wprowadzenie i przypomnienie tematu, Niektóre postylle posiadają również krótką formę introdukcji do omawianych punktów. Analogicznie do formuły wstępnej tekst postylli zawiera jednakowe zakończenie. Jest to rekapitulacja treści ujęta jako „Krótka nauka i pożytek wszystkiego kazania”.

W kolekcji Seklucjana mogą zaskakiwać postylle o świętych. Reformacja niechętnie podejmowała tematy hagiograficzne. Tymczasem w opisywanych postyllach zagadnienie nie tylko jest obecne, lecz również została umieszczona zachęta skierowana pod adresem kaznodziei, aby przypomniiał wiernym życiorys świętego czczonego w danym dniu. Pragmatyzm Seklucjana i Orszaka widać w zaleceniu, aby przypominać biografię świętych zachowując konieczną dyscyplinę czasową w głoszeniu słowa.

Sakralny charakter postylli podkreśla modlitwa końcowa. W przypadku konieczności rozwinięcia lub pogłębienia problematyki omawianej w postylli Seklucjan i Orszak odwołują czytelników do konkretnych miejsc w innych tekstach.

Nie ulega wątpliwości, że gatunek prozy oratorskiej określany mianem postylli u różnych autorów reprezentuje odmienny poziom literacki. W kręgach kalwińskich powstała znakomita postylla pióra Mikołaja Reja. Zgodnie z duchem epoki autor dał jej dość skomplikowany, jak na dzisiejsze gusty, następujący tytuł: *Świętych słów a spraw pańskich, które tu sprawował Pan a Zbawiciel nasz na tym świecie, jako prawy Bóg będąc w człowieczeństwie swoim Kronika albo postylla polskim językiem a prostym wykładem też dla prostaków uczyniona* (Kraków 1957).

Dzieło może być wykorzystane jako źródło w posłudze kaznodziejskiej na ambonie lub jako książka do lektury domowej. Podział formalny dzieła nawiązuje do roku kościelnego. W aspekcie formacyjnym szczególną rolę i znaczenie należy przypisać części trzeciej opartej na *sanktorale*, czyli układzie wspomnień świętych jako wzorów do naśladowania. Mikołaj Rej jest mistrzem w obserwacji życia. Dosadny, obrazowy język jego tekstów literackich niesie głębokie przesłanie moralne. W wielu przypadkach formułuje szczegółowe, konkretne sugestie o charakterze egzystencjalnym. Chodzi mu o to, aby prezentowany wzór świętego inspirował do naśladowania. Słuchacz lub czytelnik postylli, który taki wzór zaakceptuje, winien wprowadzić go jako wartość w swoje codzienne życie.

Analiza postylli Mikołaja Reja prowadzi do wniosku, że utwory te opracowane zostały według określonej struktury. Każda postylla opatrzona jest wstępem, w którym autor zapowiada treść. Po wstępie Mikołaj Rej umieszcza motto postylli. Jest to główna myśl utworu, wokół której oscyluje refleksja autora. Motto takie nosi również nazwę argumentu. Treść jest opracowana według planu, składającego się z punktów, przy czym plan ten nie został umieszczony w tekście postylli, lecz na marginesach. Homiletyczny charakter tekstów postyllograficznych Reja podkreśla ich kwalifikacja jako *kazanie* lub *rozprawa*. Może to wskazywać na intencje autora, który swą pracę traktował jako materiał homiletyczny do wykorzystania na ambonie. Słuchanie i przyjęcie słowa Bożego prowadzić ma do nawrócenia i odmiany sposobu życia. Dlatego na końcu każdej postylli Mikołaj Rej zamieścił praktyczne wskazania życiowe, określone jako summy tekstu. Na ogół postylle kończą się modlitwą.

Mikołaj Rej jest mistrzem w aktualizacji tekstu biblijnego. Wydarzenia zapisane na kartach Pisma Świętego potrafił umiejętnie wiązać z życiem. Fakty opisane w Biblii zachowują swą aktualność w każdej epoce historycznej. Mikołaj Rej treści biblijne wkomponował w polski pejzaż obyczajowy i kulturę. Słuchacz lub czytelnik postylli odnosi wrażenie, że w tekście biblijnym jest mowa o nim samym i jego sprawach. Biblia ukazuje realizm konkretnego życia w świetle prawdy Bożej. Rejowi udało się przedstawić współczesną wymowę objawionego słowa Bożego. Treść Pisma Świętego jawi się w jego tekstach jako rzeczywistość aktualna. Aktualizując orędzie biblijne wyjaśnił i przystosował tekst do potrzeb i oczekiwań słuchaczy. Implikuje to znajomość konkretnych problemów ludzkich oraz rozwiniętą umiejętność obserwacji otaczającego świata.

W konkluzji można stwierdzić, że postyllografia jako forma prozy oratorskiej jest zjawiskiem oryginalnym i na trwałe wpisuje się w dorobek polskiej myśli homiletycznej. W XVI–XVII wieku należała do zasadniczych form nauczania kościelnego zarówno po stronie katolickiej, jak i protestanckiej. Postyllografia kształtowała świadomość religijną i narodową. Jej aspekt kulturotwórczy wyrażał się zarówno w zwiększonym czytelnictwie, jak i w formowaniu postaw patriotycznych.

Szczególną rolę i znaczenie nadaje postyllografii fakt jej szerokiego zastosowania w formie pomocy homiletycznej w pracy kaznodziejskiej. Zgodnie z twierdzeniem A. Wantuły postylle polskie w aspekcie teologicznym i literackim reprezentują podobny poziom jak analogiczna twórczość zagraniczna, przy czym pisane były z podobnym wkładem sił i wiedzy³.

Postyllę jako formę komunikacji kaznodziejskiej współcześnie zastąpiła homilia. Należy zaznaczyć, że jako zjawisko literackie oraz oryginalna forma prozy oratorskiej nie została ona dotąd wyczerpująco opracowana. Temat czeka na podjęcie, zwłaszcza przez homiletów katolickich.

Wojciech Pazera

Postyllography as a Form of Oratorical Prose

Summary

The term postylla comes from Latin expression: post illa verba. This is a specific form of teaching and narration related to Renaissance period. As a kind of sermon it was developed especially within Protestants circles. In history of Polish homiletics we especially take under consideration works of Jan Seklucjan and Grzegorz Orszak. Postylla is an exegetical explanation of the biblical text and a kind of moral preaching. Another aspect of postylla is formation. In Calvin's milieu the most interesting were these written by Mikołaj Rej. The best catholic text has written Jakub Wujek. The analyses of postylla deepen our knowledge about Polish religion in the 16th and 17th century.

³ A. Wantuła, *Zarys homiletyki ewangelickiej*, Warszawa 1974, s. 251.